

ЯН ГАМАРНІК

Штрыхі да палітычнага партрэта

*Гамарник был подтянут и высок
И знаменит умом
И бородою. Ему ли стать
Казанской сиротой перед судом?
Он выстрелил в висок.*

Б. Слуцкий.
«После реабилитации»

Асобы кіраўнікоў дзяржавы заўсёды застаюцца ў цэнтры пільнай увагі наследчыкаў і проста аматараў гісторыі. Не абыходзіць гэтая ўвага і беларускіх кіраўнікоў.

Постаць Яна Барысавіча Гамарніка, які ўзначальваў нашу рэспубліку ў 1928—1929 гадах, не можа не выклікаць інтарэса. Гамарнік — актыўны ўдзельнік Грамадзянскай вайны. Вядомы партыйны дзеяч. Палітык саюзнага ўзроўню. Нарэшце, чалавек, якога лёс узяў вельмі высока, каб потым апусціць да зямлі. Таму ён варты не толькі нашай памяці, але і разгляду яго жыцця і дзейнасці.

Ян Барысавіч Гамарнік нарадзіўся ў горадзе Жытоміры 21 мая (2 чэрвеня — па новым стылі) 1894 года ў сям'і дробнага канторскага служачага Барыса Маісеевіча Гамарніка. Дзяцінства Гамарніка прайшло ў Адэсе, куды яго сям'я пераехала ў самым канцы XIX стагоддзя ў пошуках заробку. Яну тады было каля пяці год. Гамарнік атрымаў даволі добрую адукацыю: у Адэсе ён закончыў мясцовую гімназію. Вучыўся цудоўна, ішоў на залаты медаль, але, прымаючы пад увагу «вольнасць думак», як патлумачыў Гамарніку-старэйшаму дырэктар, атрымаў толькі срэбраны. Наконт вольнасці думак кіраўніцтва гімназіі не памылялася. Як сведчаць сёстры Яна, «яго любімымі пісьменнікамі былі Пушкін, Лермантаў і

Джэраса (шэраг яго вершаў ён ведаў напаміць). Ён чытаў Бялінскага, Дабралюбава, Чарнышоўскага. Захапленне кнігамі не перакадзіла вучобе. Ян цудоўна ведаў матэматыку і ўжо з чатырнаццаці-пятнаццаці гадоў пачаў весці ўрокі з вучнямі малодшых класаў. Заробленыя грошы ён аддаваў бацькам, пакідаючы сабе толькі на кнігі».

Імя сумненняў, што на светаўспрыманне Гамарніка паўплывала не толькі літаратура. Паўплывалі яшчэ і асяроддзе, і час. Паўднёвая сонечная Адэса. Мора. 1905 год. Паўстанне на знакамітым браняносцы «Пацёмкін». 1905-ты і з'яўляецца годам непасрэднага далучэння Гамарніка да палітычнай дзейнасці. Тады Ян, адзінаццацігадовы гімназіст, прыняў удзел у масавым мітынгу каля будынка Адэскага ўніверсітэта.

Паколькі за навучанне ў гімназіі трэба было плаціць, грошай не хапала. Таму сям'я з'ехала з Адэсы ў вёску Турчынку, дзе наняўся працаваць на лесапільны завод. Ян Гамарнік застаўся ў Адэсе даваць урокі. Сам ён пасля пісаў, што з 15-гадовага ўзросту быў вымушаны сам знаходзіць сабе сродкі на існаванне.

Кожнае лета на вакацыях Гамарнік жыў у бацькоў у вёсцы Турчынка. Мясцовы лесапільны завод меў шмат коней, і Яну не раз прадстаўлялася магчымасць асвоіць азы коннай язды. Ян пайшоў далей: ён стаў

першакласным наезнікам. Гэта не аднойчы дапаможа яму ў часы Грамадзянскай вайны.

У 1913 годзе Гамарнік закончыў гімназію і хацеў працягнуць адукацыю. Бацькі былі не супраць. Але сродкаў на няблізкі шлях (а Ян марыў паехаць у Санкт-Пецярбург) не было. Тады ўчарашні гімназіст паехаў у павятовы горад Малін і пачаў даваць там прыватныя ўрокі. Балазе, такі вопыт у яго ўжо быў. У наступным, 1914 годзе Гамарнік удала здаў іспыты і паступіў у Пецярбургскі псіханеўралагічны інстытут. Сталіца зрабіла на юнака незабыўнае ўражанне. На зімовых вакацыях, калі Ян прыезджаў дадому, ён з захапленнем распавядаў пра тое, што бачыў і чуў Максіма Горкага, фізіёлага Бехцерава і іншых прафесараў.

Але вучоба ў сталіцы не была працяглай: праз год, у 1915-м, Гамарнік перавёўся на юрыдычны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта. Можна дапусціць, Я. Гамарнік думаў, што вывучэнне прававых навук будзе больш карысным для яго далейшай дзейнасці. Да ўсяго, Украіна была яго радзімай, і апошні гады там знаходзілася яго сям'я. І жыць разам з ёй было, безумоўна, зягчэй, чым у сталіцы ў часы Першай сусветнай вайны.

Заўважым, што ў 1916 годзе Гамарнік уступіў у шэрагі большавікоў. Таму няма сумненняў, што Гамарнік вітаў Лютаўскую рэвалюцыю. А з сакавіка 1917 года Ян амаль перастаў бываць дома: кіеўскія большавікі ўтварылі свой легальны камітэт. Сакратаром стаў дваццацітрохгадоваы Ян Гамарнік.

Гэтую пасаду ён займаў у час паміж рэвалюцыямі (Лютаўскай і Кастрычніцкай) якраз тады, калі большавікі актыўна агітавалі насельніцтва. Асабліваю ўвагу яны звярталі на рабочых кіеўскіх заводаў і вайсковыя часткі, што ў рэшце рэшт прынесла ім поспех.

Пасля Лютаўскай рэвалюцыі на Украіне, як па ўсёй былой Расійскай імперыі, усталявалася двоеўладдзе. З аднаго боку, былі

Саветы салдацкіх і рабочых дэпутатаў, з другога — Часовы ўрад. Але на Украіне, як, дарэчы, і на Беларусі, існавала даволі ўплывовая трэцяя сіла: мясцовая інтэлігенцыя і частка нацыянальна свядомай буржуазіі. Яны змагалася спачатку за аўтаномію, а пасля і за незалежнасць Украіны. У сакавіку 1917 года была ўтворана Цэнтральная рада, якая стала прадстаўнічым органам «трэцяй сілы». Паміж гэтымі сіламі ў далейшым і разгарнулася барацьба.

Рэха Кастрычніцкай рэвалюцыі данеслася да Кіева на дзівя хутка. Ужо праз два дні — 27 кастрычніка — адбылося аб'яднанае пасяджэнне Кіеўскага Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў, вайсковых частак і прафсаюзных арганізацый. Зразумела, што яно падтрымала рэвалюцыйныя падзеі ў Петраградзе. На тым жа пасяджэнні быў створаны рэвалюцыйны орган улады: рэвалюцыйны камітэт. У склад рэўкома быў абраны і Я. Гамарнік.

Супраць баляшавіцкай улады выступіла Цэнтральная рада. Яе падтрымалі дэлегаты Усерасійскага агульнаказацкага з'езда, які быў скліканы Часовым урадам. У ноч на 29 кастрычніка казакі і юнкеры арыштавалі ўсё баляшавіцкае кіраўніцтва. 14 чалавек, у тым ліку і Гамарніка, пасадзілі пад арышт у будынку Кіеўскай вайскавай акругі. Існавала рэальная небяспека таго, што арыштаваныя будуць расстраляны. Але 31 кастрычніка

Ян Барысавіч Гамарнік на баявым караблі.

Злева направа: Мікіта Сяргеевіч Хрушчоў,
Ян Барысавіч Гамарнік, С. М. Будзённы.

Фота 30-х гадоў.

бальшавікі былі вызвалены сваімі прыхільнікамі з ліку рабочых мясцовага заводу «Арсенал».

Канфрантацыя нарасталая. Падары Украінскай буржуазіі і інтэлігенцыі 9 лістапада (па новым стылі 20 лістапада) 1917 года абвясцілі пра ўтварэнні Украінскай народнай рэспублікі ў складзе Расіі, а 22 студзеня (па новым стылі 24 студзеня) 1918 года — незалежнасць УНР. Бальшавікі былі вымушаны часова адступіць, але ўжо 26 студзеня (8 лютага па новым стылі) 1918 года зноў занялі Кіеў.

У сярэдзіне лютага сваё наступленне на Украіну пачалі немцы. Гамарнік кіраваў абаронай Кіева. Аднак у рэшце рэшт было прынята рашэнне пакінуць украінскую сталіцу. Урад Украіны пераязджаў паслядоўна ў Палтаву, Екацерынаслаў (сучасны Днепрапятроўск), Таганрог. Тым часам у Кіеве ў час нямецка-аўстрыйскай акупацыі была адроджана ўлада УНР. Але 29 красавіка немцы разагналі Цэнтральную раду (уряд УНР). Замест яе была створана гетманшчына на чале са Скарападскім.

Сітуацыя для Саветаў была крытычнай. Якраз у той час Гамарніку было даручана заняцца наладжваннем падпольнай барацьбы. У красавіку-ліпені 1918 года ён уваходзіць у склад Усеўкраінскай паўстанцкай дзевяткі, якая кіравала нелегальнай барацьбой у Адэсе, Харкаве, Крыме. Дарэчы, у час падпольнай дзейнасці ў Адэсе Гамарнік

пазнаёміўся са сваёй будучай жонкай Блюмай.

9 лістапада 1918 года ў Германіі пачалася рэвалюцыя. Немцы пачалі адступаць, і ў гэтых умовах 14 снежня 1918 года гетманшчыну змяніла Украінская дырэкторыя, якую ўзначаліў Пятлюра. Карыстаючыся гэтым, «чырвоныя» перайшлі ў наступленне. 26 снежня таго ж года УНР была ў чарговы раз адноўлена. У студзені яна нават аб'ядналася з Заходне-украінскай народнай рэспублікай і пашырыла сваю тэрыторыю. Але тое былі апошнія яе поспехі. У студзені-лютым 1919 года «чырвоныя» занялі Харкаў, Палтаву, Кіеў. Да красавіка 1919 года Пятлюра быў выбіты з тэрыторыі Украіны. На кароткі тэрмін на большай частцы краіны ўсталявалася Савецкая ўлада.

У маі таго ж года Гамарнік зноў прыехаў у Адэсу, да якой выдзыходзілі войскі Дзянікіна. Абарона Адэсы цягнулася да 25 жніўня, калі Чырвоная армія пакінула горад. Крыху раней Гамарнік быў накіраваны ў толькі што створаную Паўднёвую групу войск 12-й арміі. Яе ўзначальваў знакаміты военачальнік Іона Якір, а Ян Гамарнік стаў членам ваеннага савета. Паўднёвай групе, якая складалася з трох дывізіяў, даручалася працягваць абарону Паўднёвай Украіны, абараняць раён Адэсы і Чарнаморскага ўзбярэжжа ад войск Пятлюры, якія наступалі з паўночнага захаду, і ад войск Дзянікіна, якія наступалі з ўсходу, і не дапусціць іх аб'яднання.

У канцы жніўня Паўднёвая група трапіла ў акружэнне з-за хуткага прасоўвання войск Дзянікіна. «Белья» генерал хутка наступаў, заняў усю Украіну і пачаў паход на Маскву. «Белыя» дайшлі да Арла.

Тым часам кіраўніцтва Паўднёвай групай вырашыла з баямі прабівацца да сваіх. Гэты паход стаў легендай. Кіраўнікі Паўднёвай групай, у тым ліку і Ян Гамарнік, атрымалі ордэны Чырвонай Зоркі, які быў у той час адзіным і вышэйшым ордэнам Савецкай улады.

Пасля яго заканчэння Гамарнік некаторы час знаходзіўся на пасадзе камісара 58-й

стралковай дывізіі. Але Грамадзянская вайна паступова сціхала. Таму ў тым жа 1919 годзе Яна Гамарніка ў чарговы раз перавялі ў Адэсу, дзе ён стаў старшынёй мясцовага губернскага камітэта партыі. Там Гамарнік праводзіў даволі ўзважаную, без характэрнага для таго часу радыкалізму палітыку. Пра гэта ёсць згадкі ў лісце Луначарскага да Леніна (май 1920 г.): *«Я нікольні не адмаўляю, што таварыш Ян — вельмі значны работнік, які праводзіць не без розуму сваю мяккую палітыку. ...Мяккая палітыка ў Адэсе нічога не варта. ...Таварыш Ян указвае, што немагчыма стыніць свабоду гандлю ў Адэскай губерніі, якая фактычна не дае стаць на ногі сапраўднай харчазвёрсты».*

У ліпені 1920 года Гамарніка пераводзяць у Кіеў на пасаду старшыні Кіеўскага губернскага камітэта і Кіеўскага губернскага рэвалюцыйнага камітэта. Таму не памыніся калі скажам, што ў тых гады Гамарнік быў адным з галоўных людзей у Кіеўшчыне. Пра сітуацыю ў Кіеве сунадзікі ўрадвалі наступнае: *«Мост праз Дняпро узарваць палякамі. Лютое сыны тыя. З'явіліся сібiрская язва і халера ў горадзе яма наліва. На вёсцы — бандытызм... А хады ўсе члены губкома і прэзідыума губернскага ў тым ліку і Ян Гамарнік, на горадзе без усялякай аховы і пеішу».*

2 ліпеня 1923 года жэніцёвы лёс Гамарніка зрабіў нечаканы паварот: яго накіравалі працаваць на Далёкі Усход.

Першапачаткова Гамарнік працаваў ва Уладзівастоку старшынёй губернскага выканкама, а ў чэрвені 1924 года быў прызначаны на пасаду старшыні Дальрэўкома, вышэйшага органа Савецкай улады ў зноў утворанай Далёкаўсходняй вобласці, якая пазней была перайменавана ў Далёкаўсходні край. У выніку Гамарнік стаў першай асобай на вельмі вялікай тэрыторыі: яму падпарадкоўваліся Прыбайкальская, Забайкальская, Амурская, Прыморская і Прыамурская губерніі, паўночная частка вострава Сахалін, паўвостраў Камчатка... У той час (у 1927 годзе) Гамарнік неафіцыйна трапіў у больш вузкую партыйную эліту: ён стаў членам ЦК ВКП(б).

1928 год прынёс змены ў жыццё Гамарніка. Ён быў адкліканы ў еўрапейскую частку СССР і накіраваны на Беларусь. На пленуме ЦК Камуністычнай партыі (баль-

шавікоў) Беларусі (далей — КП(б)Б), які праходзіў з 28 лістапада па 1 снежня 1928 года, Гамарнік быў абраны 1-м сакратаром рэспубліканскай арганізацыі, і на месцы пачаў разбірацца ў асаблівасцях і рэаліях беларускай палітыкі. На пытанне, чаму ў Беларусь накіравалі менавіта Гамарніка, які не меў ніякіх адносін да рэспублікі, адназначнага адказу няма.

Кадровая палітыка на Беларусі не вылучалася стабільнасцю: першыя сакратары ЦК КПБ(б) мяняліся кожныя некалькі год. Пры гэтым можна было заўважыць некаторыя асаблівасці. Па-першае, сярод першых сакратароў зусім не было карэнных беларусаў. Па-другое, нават сярод прыезжых было вельмі мала людзей, якія хоць крыху былі звязаны з Беларуссю — ці ў негатыўным, ці ў пазітыўным сэнсе. Пасля ад'езду ў Закаўказзе Аляксандра Мяснікова і пераходу ў Маскву Вільгельма Кнорына, ініцыятары абвясчэння Савецкай улады на Беларусі, беларускую кампартыю ўзначальвалі Чалык Байнаў Багуцкі (1922—1924), рускія Аляксандр Асаткін-Уладзімірскі (1924) і Аляксандр Крыніцкі (1924—1927).

Але не яны вызначалі курс развіцця БССР. Самым уплывовым у вышэйшым кіраўніцтве рэспублікі быў Аляксандр Чарвякоў, старшыня ЦВК БССР з 1920 года, адзін са старшын ЦВК СССР з 1922 года, адназначна старшыня СНК БССР у 1920—1924 гадах. Менавіта ён быў неафіцыйным лідэрам нацыянальна-арыентаванай плыні, якая падтрымлівала курс беларусізацыі, што праводзіўся ў рэспубліцы ў 1920-я гады. Аўтарытэт Чарвякова быў вялікі, і таму кадравыя змены можна разглядаць, з аднаго боку, як імкненне часткова аслабіць уплыў старшыні ЦВК, стварыць іншыя палюсы сілы, якія б ураўнаважвалі Чарвякова, з другога боку, кадравыя пературбацыі не давалі кіраўнікам заседжвацца на месцах, «урастаць» у асяроддзе, знаходзіць там сваіх прыхільнікаў, фарміраваць сваю каманду. Першы сакратар павінен быў быць правадніком ідэй партыі, своеасаблівым трацейскім суддзёй у спрэчках, якія датычыліся далейшага развіцця рэспублікі.

З усіх кіраўнікоў 1920-х найбольшую сімпатыя выклікае ўраджэнец Цвяры Аляксандр Крыніцкі, які пры ўсіх сваіх недахопах авалодаў беларускай мовай, актыўна ўжываў яе і ўвогуле зведаў уплыў белару-

сізацыі. Але ў 1927 годзе паміж Крыніцкім і старшынёй беларускага СНК Адамовічам узнікла канфліктнай сітуацыя. У выніку ўплывоваасці Чарвякова абодва ў маі таго ж года былі вымушаны пакінуць рэспубліку. Гэтая сітуацыя добра паказала, хто на самай справе з'яўляецца неафіцыйным кіраўніком Беларусі. У адказ Масква вярнула на Беларусь латыша Вільгельма Кнорына, які зноў узначаліў партарганізацыю рэспублікі. Але гэта быў ужо крыху іншы Кнорын. На ролю сілы, якая супрацьстаіць Чарвякову, ён ужо не падыходзіў, можа таму і пратрымаўся на сваёй пасадзе толькі да 10 кастрычніка 1928 года, пасля чаго быў зноў пераведзены ў Маскву. У самым канцы восені таго ж года яго месца заняў Ян Гамарнік. Адразу ж варта зазначыць, што, як і яго папярэднікі, на гэтай пасадзе ён знаходзіўся вельмі непрацяглы час: менш чым год — да 5 лістапада 1929 года. Якая ж роля Гамарніка ў нашай гісторыі? Чым час яго кіравання быў адметны для Беларусі?

Класічная схема развіцця дзяржавы — гэта яе пераход на знешнюю і ўнутраную спалітку, грамадска-палітычнае, сацыяльна-эканамічнае і культурнае жыццё. Але знешняя палітыка БССР увогуле не праводзілася, а на знешняй і эканамічных сферы былі пераплеценны ў невырашальны клубок супярэчнасці. Лепш за ўсё гэты асаблівасці таго часу можна разглядзець пры аналізе 12-га з'езда КП(б)Б, які праходзіў з 5 да 16 лютага 1929 года ў Мінску.

Але да гэтага трэба сказаць колькі слоў пра тое, што адбылося перад ім. Яшчэ ў 1928 годзе Сталін выказаў тэзіс пра ўзмацненні класавай барацьбы па меры пабудовы сацыялізму. Гэтае сцверджанне і стала тэарэтычным абгрунтаваннем палітычных рэпрэсій.

Пленум ЦК КП(б)Б, які працягваўся з 28 лістапада да 1 снежня, і на якім Гамарнік быў абраны першым сакратаром, падкрэсліў, што ва ўмовах Беларусі (нязначная колькасць пралетарыяту, шматнацыянальны склад насельніцтва, пагранічнасць рэгіёна) асаблівае значэнне мае барацьба на два франты: супраць трацкізму і правага ўхілу. Так што барацьба з правым ухілам пачалася менавіта ў час кіравання Гамарніка.

З'езд, які пачаўся 5 лютага 1929 года, добра адлюстравалі той прамежкавы стан,

З поўным тэкстам дакумента
можна азнаёміцца ў
бібліятэцы

